

**ЗА СЕМЕЙНОТО ВЪЗПИТАНИЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА
НЯКОИ ТЕНДЕНЦИИ ПРИ ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА
СЪВРЕМЕННОТО СЕМЕЙСТВО**

Антон Пенчев Стойков

**ON FAMILY UPBRINGING THROUGH THE PRISM OF SOME
TRENDS IN THE FUNCTIONING OF THE MODERN FAMILY**

Anton Penchev Stoykov

Abstract: The formation of personal values and worldview of the adolescent individual starts in the family as a social institution. It is in the family that the child begins to learn the standards of the acceptable behavior with other people, to develop the individual's own personality and to become aware of their civic responsibilities. Various traditions in the parents-child relationship as well as various methods for upbringing children in the family have developed in the different countries and in the different social concepts. The article deals with some trends in the children's upbringing in the modern family related to the constant and dynamic changes which accompany its functioning as a primary socialization environment. A special attention is paid to the specifics of the family upbringing of children whose family is going through divorce, children in incomplete families or remarriage of one of the parents.

Key words: family, personal values, methods for upbringing, children's upbringing

Увод

Съвременното семейство е подложено на значителни трансформации както по отношение на своята структура, на промяната на ролите на неговите членове, така и по отношение на изпълнението на редица негови основни функции, в това число и възпитателната. Наблюдава се намаляване на броя на класическите, „типични“ семейства за сметка на бездетните, непълните, семействата, основани върху други семейни конфигурации, и квазисемействата, съществуващи върху основата на небрачното съжителство. В тази връзка мнозина изследователи посочват все по-доминиращия модел на семейно възпитание, в чиято основа са залегнали ценности като материална обезпеченост, предприемчивост, личен успех.

А. Абашина, С. Расчетина, А. Меренков посочват следните тенденции в семейното възпитание в днешно време:

- повишена неопределеност на семейните ценности;
- снижаване на резултатността на семейното възпитание;
- отсъствие у родителите на знания за съдържанието и особеностите на семейното възпитание;
- недостатъчно внимание към подрастващите от страна на родителите;

– увеличаване, на броя на семействата, живеещи в условията на материално неблагополучие, както и на броя на децата, живеещи в непълни семейства (Abashina, Raschetina, 2017; Merenkov, 2013).

Въпреки тези тенденции съвременното разбиране за семейството като един от най-важните институти за социализация на личността е неоспоримо. Именно чрез семейството детето се запознава с първите и най-важни норми и ценности на социума, формира система от възгледи и отношения, усвоява образци на социално поведение. Това се осъществява посредством целенасочени педагогически възпитателни въздействия от страна на по-възрастните членове на семейството спрямо подрастващите, включващи в себе си демонстрация на лични, обществено приемливи образци на поведение и построяване на конструктивни личностни взаимоотношения вътре в семейството.

А. Антонов определя семейството като общност от индивиди, обединени от съвместна дейност, свързани със семейни задължения, изпълняващи определени роли, обезпечаващи и реализиращи процеса на социализацията на детето и поддържащи самото съществуване на семейството като социална група (Antonov, 2005).

За С. Матушек семейството се явява като първия и задължителен модел на обществото, с който детето се сблъсква. То формира неговото личностно развитие и отношението му към всички други групи (Matousek, 1993, p.10).

Изложение

Yusuf и Nani посочват следните фактори, които определят влиянието на семейството върху детското развитие:

- семейството се явява като първата социална група, в центъра на която стои детето;
- семейството се явява като първата среда, чрез която детето опознава живота;

– родителите и останалите членове на семейството се явяват като най-важния модел за подражание на детето;

– семейството като институция задоволява основните човешки потребности-физиологически и социалнопсихологически;

– детето прекарва голяма част от времето си именно в семейното обкръжение (Yusuf, Nani, 2011).

И. Кон извежда следните механизми за семейна социализация-възпитание, подражание, идентификация и разбиране (Кон, 2000 по Kozlova, Kulikova).

Върху развитието на механизма подражание е от важно значение съпадението на възгледите относно семейното възпитание от страна и на двамата родители. При отсъствието на единството на изискванията и на позициите на възпитаващите в семейството детето усвоява и проявява приспособенческа позиция.

Процесът на идентификация предполага усвояване на образци на поведение, интереси, ценностни ориентации и стил на общуване, характерни за съответния пол.

Механизмът на разбиране предполага родителите да са запознати добре с емоционалното, и индивидуално-психологическото състояние на детето, което е задължително условие да откликват адекватно на неговите проблеми.

D. Baumrind посочва следните типове семейно възпитание - авторитарно, авторитетно, силно любящо и пренебрегващо (Baumrind, 2020).

Какво предполага всеки един от моделите на семейно възпитание от гледна точка на този процес в съвременното семейство?

При авторитарния стил възпитание родителите „инвестират“ голямо количество енергия и материални средства във своите деца. В замяна на това те очакват успехи от тях, които най-често приемат като свои собствени. Ако обаче тези „инвестиции“ не бъдат оправдани чрез постижения, награди, дипломи и т.н често спрямо детето се налагат многобройни забрани и наказания, причина за появата на психически дискомфорт у детето.

Авторитетният стил на възпитание се изгражда върху основата на разумните изисквания към детето. Този стил на възпитание в съвременното семейство поощрява независимостта на детето, което при контактите си с другите демонстрира уважение и

разбиране. Този стил на възпитание поощрява детето да си поставя собствени, реално достижими цели и да ги постига самостоятелно.

Силно любящото възпитание се основава върху непринуденото емоционално приемане на детето такова, каквото е, а не такова, каквото родителите искат да бъде. При този стил на възпитание се акцентира върху взаимното разбиране между дете и родители, върху осъзнаването от страна на детето на обстоятелствата, че неговото семейство е опора във всичко. Любовта на родителите към детето се изразява чрез най-различни начини, то се чувства обичано и се стреми да оправдае очакванията им.

Противоположен стил на семейно възпитание е пренебрегващият. При него родителите игнорират почти напълно емоционалния компонент, основен за семейното възпитание, като го заместват единствено с удовлетворяването на материалните и физиологичните нужди на детето. Като реакция на това детето демонстрира безразличие, игнорира чувствата на останалите, не е способно да управлява самостоятелно и собствените си емоции.

В съвременното семейство протичат редица процеси и явления, повлияващи пряко или косвено неговите възпитателен потенциал, интимни взаимоотношения, възпитателен стил, характеристики на семейното възпитание. Много често те могат да доведат до дисфункции, поставящи го в невъзможност да изпълнява пълноценно основните си функции, сред които социализиращата и възпитателната.

Според официалната статистика в нашата страна се наблюдава непрекъснато увеличаване на броят на разводите. Разводът не следва да бъде възприеман едностранно като отрицателно социално явление. В някои случаи той се явява като единствена възможност за изход от травмираща ситуация, която повлиява негативно процеса на семейното възпитание. В много случаи разводът се явява не толкова труден за родителите, колкото за самите деца. Д. Габура счита, че децата могат да реагират на нежелания развод по различен начин. Те могат да чувстват печал и отчаяние, отказ, агресия, безразличие и апатия, да се чувстват изолирани. По-късно, според същия автор те могат да отблъскват евентуалния нов партньор, като се стремят да възстановят предишния брак (Gabura, 2012).

Д. Колева, Ж. Калиф, М. Грудева посочват, че „семейство, в което има втори родител (баща или майка) – често се проявява

поведение на депривация (лишение), което се подсилва от трудностите на адаптиране на детето към новия родител (Koleva, Kalif, Grudeva, 2018).

От гледна точка на семейното възпитание семейството в развод се разглежда в голяма част от случаите като неспособно да осъществява пълноценно този процес, вследствие на нарушения емоционален и психологически климат в семейството, на неизвестността, пред която е изправено детето от гледна точка на загубата на подкрепата на единия от двамата родители.

Проблемите в брака много често се отразяват и върху подходите на родителите към детето. Те могат да престанат да търсят неговото присъствие или пък да се опитат да го въвлекат в конфликта между тях.

Голяма част от децата продължават да живеят с надеждата, че по-късно родителите им отново ще бъдат заедно. Въпреки това, някои майки се стремят да сведат до минимум контактите на детето с техните бащи след развода. Това води до обстоятелството, че бащите губят постепенно връзката си с децата и започват да ги познават все по-малко. В тези случаи бащата може да се опитва да поддържа добри отношения с детето чрез подаръци и други поощрения или пък постепенно да изгуби интерес към него, приемайки ролята на страничен наблюдател на живота му. От гледна точка на семейното възпитание всяка една от тези стратегии би била неудовлетворителна.

В съвременното семейство детето може да бъде използвано и за разрешаване на семейните конфликти. Когато конфликтът е придобил задълбочен характер и съпрузите не желаят да разговарят помежду си, те могат да използват детето в ролята на „жив телефон“, посредством който да общуват помежду си. От гледна точка на семейното възпитание това предизвиква у детето чувство на недоверие, психологически дискомфорт и в някои случаи може да предизвика нежелателна реакция на отказ.

При семействата в процедура на развод родителите могат и да манипулират чувствата на детето, като го включват в опити за помиряване, което също има негативни последствия върху психиката му.

Тези грешки са характерни за семейства, в които чувството за близост е изчезнало, както е изчезнал и интересът на съпрузите един към друг.

Една от основните трудности, с която се сблъскват семействата пред развод, е как да съобщят на детето за развода, без да му нанесат психологическа травма. В тези случаи Л. Жедунова и колектив посочват, че отказът от обвинителни, конкуриращи стратегии на поведение в конфликтната ситуация на развод предполага спазването на определени правила:

– да не се обвиняват съпругът /съпругата пред детето, за което той не е лош мъж /лоша жена, а татко или мама;

– за създалата се ситуация да не се обвиняват други роднини-баби, дядовци, братовчеди и т.н;

– да не се обвинява за случилото се самото дете /Това се случи, защото ти се държеше лошо и не ме слушаше (Zhedunova, 2004).

След развода децата могат да изпитват депресия, разглеждана като болезнен отговор на разпада на семейството. В процеса на семейното възпитание разпадането на семейството може да доведе до регрес, свързан с възвръщането на детето към един от предишните му периоди на развитие или с невъзможността да се премине към следващо ниво на социално развитие. Проявите на регреса могат да се изразяват в смучене на пръсти, инфантилно поведение или пък в прескачане на определени периоди в развитието чрез опит за демонстриране на поведението на възрастен. Такова дете може да се върне към игри, които са го забавлявали, когато е *било* по-малко. Възможно е обаче в този случай в тези игри да присъства повече агресия, свързана с чупене или умишлено повреждане на играчки, вербална агресия към игровите партньори.

След развода може да се наблюдава и промяна в самооценката на детето – то започва да се чувства ненужно, непълноценно и се стреми към уединение.

В такива случаи възрастните си обясняват подобно поведение с желанието на детето да ги дразни и да изпитва тяхното търпение. Подобно поведение обаче може да има основна цел да привлече тяхното внимание.

Ако след развода единият от родителите не сключи повторен брак, възниква непълно семейство. В по-голямата част от случаите става въпрос за семейство, в което съжителстват майка и дете /деца. То може да бъде наречено и непълно майчино семейство, в което типични проблеми за майката могат да бъдат битовите, свързани с недостига на време за общуване с детето и за изпълнение на грижите за дома. В непълното семейство жената е принудена да

приеме функциите на мъжа и да изпълнява голяма част от тях,, да взема важните решения самостоятелно, да възпитава самостоятелно децата. Много често в съвременното непълно семейство, в което децата са оставени на грижите на майката, грижите за материалното обезпечаване са поети изцяло от нея, което води до редуциране на времето за възпитание на децата. Както посочва Л. Савинов в непълното семейство автоматично възниква риск майката да не изпълнява своите функции на родител в пълна степен. Даже и в днешно време, според същия автор, работещата жена няма много време за възпитание на детето. Съществува огромен риск вследствие на прекомерната заетост и трудовата преумора на майката в непълното семейство децата в това семейство да бъдат оставени сами на себе си (Savinov, 2017).

Опитите на майката да изпълнява ролята и на бащата водят до трудности при построяването на възпитателна система в семейството, което може да се отрази негативно върху личността на детето. Незаменима е ролята на бащата от гледна точка на половоролевата идентичност на детето от мъжки пол, а също така и при усвояването на нормите за поведение в социума. В много случаи майката е по-силно привързана към детето в емоционален план, което може да бъде причина да не забелязва някои негативни тенденции в поведението му. За разлика от това любовта на бащата най-често се свързва с това, доколко детето е усвоило нормите на поведение, които са присъщи на самия него.

В семейството от типа „майка-син“ могат да възникнат и своеобразни конфликти, свързани с неизпълнени претенции от страна на майката към напусналия семейството баща. По своята същност тези конфликти могат да носят белезите на съпружески конфликти.

Често срещана тенденция при възпитанието в съвременното непълно семейство е останалият с детето родител (по-често майката) да се стреми да възпитава детето си по начин, демонстриращ на околните, че и при отсъствието на бащата синът може да бъде формиран като пълноценна личност. Често обаче в подобни случаи тя се стреми да реализира чрез детето си собствените си нереализирани планове и житейски ценности. В случая склонностите и особеностите на самото дете често биват игнорирани, което води до конфликти с родителя.

Липсата на бащата в семейството често кара майката да се отнася към децата си по-строго от обичайното, като по този начин

се опитва да компенсира бащината строгост. Подобно поведение не води до позитиви при семейното възпитание, тъй като много често децата могат да възприемат тази излишна строгост на майката като липса на любов.

В подобни случаи, когато възпитава момче, майката не бива да се старее да замени бащата. Тя трябва да му внушава мисълта, че той е мъжът в семейството, да му предоставя възможност да общува с различни по своите социални роли мъже–бащи, дядовци, учители и т.н.

Когато майката възпитава момиче в непълно семейство, то съществува опасност у детето да се формира негативно отношение към бащата като представител на мъжкия пол. Това може да проектира същото отношение към всички представители на противоположния пол и да доведе до трудности при избора на брачен партньор.

Според статистиката повече от половината родители встъпват в повторен брак, по време на който могат да възникнат проблеми, предизвикани от предишния семеен опит. В. Сатир описва редица проблеми, които могат да повлияят и върху процеса на семейното възпитание при повторния брак:

– жените, които повторно се омъжват и имат деца от предишния брак, могат да не се доверяват на новия мъж относно възпитанието на децата, като се отнасят към тях като към своя собственост. Това създава бариери пред новия съпруг да се почувства отговорен за семейното възпитание и да внесе в него своя стил;

– бащата, стремящ се да удовлетвори желанието на новата си жена за демонстрация на „твърда мъжка ръка“ по отношение на децата (особено към синовете), рискува да деформира завинаги отношенията си с тях. Това е свързано с обстоятелството, че той все още може да не притежава достатъчно авторитет, за да получи уважение и подчинение. В тези случаи бащите поставят началото на конфликт с подрастващите;

– съпрузите могат да проектират неволно един върху друг очаквания, обусловени от техния предишен семеен опит, намиращи се при това в контакт не с реалния човек а с „образа“ на предишния партньор;

– появата на нов човек в семейството затруднява вече установените семейни традиции, норми и правила, които са неизвестни за него. Като нарушава тези правила волно или неволно

новият член на семейството се отдалечава психологически от него и се възприема като чужд (Satir, 1992).

Заклучение

В заключение следва да се отбележи, че в съвременната действителност се наблюдават и други тенденции в промяната на семейството като социален институт, свързани с увеличаването на броя на семействата с непълнолетни родители; семейства с безработен родител; семейства, в които единият или двамата родители страдат от определена зависимост; семейства с болен родител и т.н. Във всяка от тези категории семейства съществуват специфични проблеми при възпитанието на подрастващите, които следва да бъдат обект на по-задълбочен анализ в други научни публикации.

Като обща за съвременното семейство тенденция може да се отбележи, че традиционните пътища за трансляция на ценности от родителите към децата чрез механизмите на подражание и идентификация се заменят от множество нови канали за получаване на информация, които изместват авторитета на семейството, а в някои случаи дори го подронват. Това естествено води до проблеми при реализирането на една от основните функции на семейството а именно – възпитателната.

Наблюдава се също запазване на някои негативни социални тенденции, сред които: прояви на физическо и психическо насилие спрямо подрастващите в голям брой семейства, висока раждаемост в семейства с непълнолетни родители, високо разпространение на определен вид зависимости сред подрастващите, висок процент на детска безпризорност и безнадзорност. Тези негативни социални тенденции естествено водят до проблеми и в процеса на семейното възпитание, свързани с ниска степен на социална отговорност на родителите спрямо пълноценното възпитание на подрастващите, с negliжиране на опитите за създаване на психологически комфортна семейна среда.

ЛИТЕРАТУРА

Абашина А.Д., Расчетина С.А. (2017). Современные проблемы семьи и детства: пути их решения. *Социальная педагогика.* – 2017. – №3. – С. 47-55.

- Антонов А. И.** (2005). *Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов): Учебн. пособие для вузов.* М: ИНФРА - М.
- Варга А. Я.** (2001). *Системная семейная психотерапия.* СПб., 244 с.
- Жедунова, Л.Г. и кол.** (2004). *Основы психологии семьи и семейного консультирования* Под общей редакцией Н.Н. Посысоева. ООО „Издательство ВЛАДОС-ПРЕСС“.
- Козлова С. А., Куликова Т. А.** (2000). *Дошкольная педагогика: Учебное пособие для студентов средних, педагогических учебных заведений.* Москва: Издательский центр „Академия“.
- Колева, Д., Калиф, Ж., Грудева, М.** (2018). Семейството като важен фактор за възпитанието и социализацията на детето. *Варненски медицински форум, т. 7, 2018, прил. 4.*
- Меренков А.В.** (2013). Тенденции изменения семейного воспитания в современном обществе. *Социологические исследования. – 2013. – № 2. – С. 101-110.*
- Савинов Л.И.** (2007). *Социальная работа с детьми в семьях разведенных родителей: учеб. пособие/Л.И. Савинов, Е.В. Кузнецова.* М.: „Дашков и Ко“.
- Сатир В.** (1992). *Как строить себя и свою семью.* М.
- Baumrind, D.** (2020). Qiu Siwu, pan Lian. Study on the influence of parent ing style on adolescent mental health [J]. *Shenzhen Journal of integrated traditional Chinese and Western medicine, 2020,30 (05): 170-171.*
- Gabura, J.** (2012). *Teória rodiny a proces práce s rodinou.* Bratislava: IRIS, 2012. 318 p.
- Matoušek, O.** (1993). *Rodina jako instituce a vztahová síť.* Praha: Slon. 1993. p. 10.
- Yusuf, L.N., Nani M.** (2011). *Perkembangan Peserta Didik.* Jakarta:PT Raja Grafindo Persada.

REFERENCES

- Abashina A.D., Raschetina S.A.** (2017). Sovremennyye problemy semi i detstva: puti ikh resheniya. *Sotsialnaya pedagogika. – 2017. – №3. – S. 47-55.*
- Antonov A. I.** (2005). *Mikrosotsiologiya semi (metodologiya issledovaniya struktur i protsessov): Uchebn. posobiye dlya vuzov.* М: INFRA - М.

- Baumrind, D.** (2020). Qiu Siwu, pan Lian. Study on the influence of parent ing style on adolescent mental health [J]. *Shenzhen Journal of integrated traditional Chinese and Western medicine*, 2020,30 (05): 170-171.
- Gabura, J.** (2012). *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava: IRIS, 2012. 318 p.
- Koleva, D., Kalif, Zh., Grudeva, M.** (2018). Semeystvoto kato vazhen faktor za vazpitaniyeto i sotsializatsiyata na deteto. *Varnenski meditsinski forum*, t. 7, 2018, pril. 4.
- Kozlova S. A., Kulikova T. A.** (2000). Doshkolnaya pedagogika: Uchebnoye posobiye dlya studentov srednikh, pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy. Moskva: Izdatelskiy tsentr „Akademiya“.
- Matoušek, O.** (1993). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Slon. 1993. p. 10.
- Merenkov A.V.** (2013). Tendentsii izmeneniya semeynogo vospitaniya v sovremennom obshchestve. *Sotsiologicheskiye issledovaniya*. – 2013. – № 2. – S. 101-110.
- Satir V.** (1992). *Kak stroit sebya i svoyu semyu*. M.
- Savinov L.I.** (2007). Sotsialnaya rabota s detmi v semyakh razvedennykh roditel'ey: ucheb. posobiye/L.I. Savinov, YE.V. Kuznetsova. M.: „Dashkov i Ko“.
- Varga A. Ya.** (2001). *Sistemnaya semeynaya psikhoterapiya*. SPb., 244 s.
- Yusuf, L.N., Nani M.** (2011). *Perkembangan Peserta Didik*. Jakarta:PT Raja Grafindo Persada.
- Zhedunova, L.G. i kol.** (2004). *Osnovy psikhologii semi i semeynogo konsultirovaniya* Pod obshchey redaktsiyey N.N. Posysoyeva. OOO „Izdatelstvo VLADOS-PRESS“.

Author info:

Assoc. Prof. Anton Penchev Stoykov, PhD
Faculty of Education,
Trakia University – Stara Zagora, Bulgaria
e-mail: anton.stoykov@trakia-uni.bg